

OMMAVIY HUQUQ VA XUSUSIY HUQUQDA INTELLEKTUAL MULKKA DOIR MUNOSABATLARNI TARTIBGA SOLISH

Arslonqulova Aziza O‘tkir qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti Intellektual mulk va

axborot texnologiyalari huquqi yo_nalishi

magistratura talabasi

azizsarlanovs@gmail.com

Annotatsiy: *Muallif tomonidan maqolada xalqaro ommaviy huquq va xususiy huquqda intellektual mulkka doir munosabatlar, intellektual mulkda chet el elementi bilan murakkablashgan munosabatlarni tartibga solish, intellektual mulkga doir xalqaro xususiy huquqda qo_llaniladigan huquq, chet el sudlari qarorlarini ijroga qaratish va chet el elementi bilan yuzaga kelgan nizoda yurisdiksiyani tanlash masalalari tahlil etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Qonunlar kolliziyasi, chet el elementi, milliy rejimi tamoyili, nomoddiy obyekt, TRIPS*

Аннотация: *Автор проанализировал вопросы международного публичного права и соотношение интеллектуальной собственности в частном праве, регулирование сложных отношений с иностранным элементом в интеллектуальной собственности, право, используемое в международном частном праве на интеллектуальную собственность, направленность на исполнение решений иностранных судов, выбор подсудности в споре, возникающем с иностранным элементом.*

Ключевые слова: *Иностранный элемент, принцип национального режима, изобретательский объект, ТРИПС*

Abstract: *The author analyzed the issues of international public law and the relationship between intellectual property in private law, the regulation of complicated relationships with a foreign element in intellectual property, the right used in international private law on intellectual property, the focus on the execution of decisions of foreign courts, and the selection of jurisdiction in a dispute arising with a foreign element.*

Key word: *Conflict of law in intellectual property, transnational element, the principle of national regime, intellectual property as an intangible object of civil law. TRIPS*

Intellektual mulk huquqlari hududiy chegaralarda qo_llaniladi, ammo ular tobora ko_proq zamonaviy savdo munosabatlari tufayli turli bozor operatsiyalari, turli transchegaraviy subyektlar va faoliyat turlarini o_z ichiga olmoqda. Nomoddiy kapitalning ya_ni yangi texnologiyalar, brendlar, adabiy va badiiy asarlar kabi intellektual mulk obyektlarining chegaralararo harakati globallashtirilmogda.

Milliy chegaralar orqali xususiy shaxslarning huquq va majburiyatlarini belgilaydigan xalqaro xususiy huquq normalari tijorat bitimlarining global tabiati va intellektual mulk obyektlarining yuqori mobilligi tufayli bir qator to_siqqlarga yuzlashmoqda.

Intellectual mulk va xalqaro xususiy huquq o'rtasidagi bunday kesishuv tabiiy ravishda chegaralararo munosabatlarni, xususan, intellektual mulk huquqining xalqaro xususiy huquqdagi himoyasi masalalarini ommaviylashtiradi.

Xalqaro xususiy huquq doirasida intellektual mulkka oid munosabatlarni tartibga solish, umuman intellektual mulkka oid munosabatlar sohasida intellektual mulkning o'zini masalalarida xalqaro xususiy huquq uchun an'anaviy bo'lgan savollarning intellektual mulk doirasini ham qamrab olishini ko'rishimiz mumkin.

1. Intellektual mulk bo'yicha transc chegaraviy nizolarni qaysi sud hal qilish vakolatiga ega?
2. Intellektual mulkka oid transc chegaraviy nizolarda qaysi qonun qo'llaniladi?
3. Xorijiy intellektual mulkka oid sud qarorlari tan olinishi va ijro etilishi qanday mexanizm tomonidan tartibga solinadi?

Yuqoridagi savollarning xalqaro xususiy huquqning asosiy tartibga solish mexanizmi sifatida intellektual mulk subyektlari o'rtasida xalqaro xususiy huquq sohasida yuzaga keladigan nizolarni ham ifodalaydi.

Xalqaro tashkilotlar, mos ravishda xalqaro xususiy huquq va intellektual mulk bilan bog'liq holda, Xalqaro Xususiy Huquq bo'yicha Gaaga konferensiyasi va Butunjahon Intellektual MulK Tashkiloti birgalikda xalqaro xususiy huquq va Intellektual mulkning kesishishi masalalarini hal qilish zarurligini tan olgan.

Intellektual mulk huquqi insonning ijodiy mahsuliga nisbatan huquq va majburiyatlarni tartibga soluvchi qonunni anglatadi. Intellektual mulkni ikkita asosiy toifaga bo'lish mumkin: patentlar, tovar belgilari, sanoat na'munalari va geografik ko'rsatkichlarni o'z ichiga olgan sanoat mulki, mualliflik huquqi va turdosh huquqlar.

Muayyan yurisdiksiyalarda —qonunlar kolliziyasi deb ham ataladigan xalqaro xususiy huquq milliy chegaralar orqali xususiy munosabatlarni tartibga soluvchi yoki boshqacha qilib aytganda, chet el elementini o'z ichiga olgan qonunga havola qiladi.

Xalqaro xususiy huquq uchta asosiy masala bilan shug'ullanadi: ishni ko'rish uchun

- sudning yurisdiksiyasi (xalqaro yurisdiksiya); ish bo'yicha qo'llaniladigan qonun
- xorijiy sud qarorlarini tan olish va ijro etish.

Ushbu masalalar bo'yicha ma'muriy va sud sohasidagi hamkorlik ham xalqaro xususiy huquq tomonidan qamrab olinadi.

Davlatlar intellektual mulk huquqi bo'yicha nizolarda fuqarolik, jinoiy va ma'muriy himoya vositalarini taqdim etadilar. Xalqaro xususiy huquq faqat shaxsiy munosabatlarga (ya'ni, shaxslar, kompaniyalar, korporatsiyalar va boshqa shunga o'xshash yuridik shaxslar o'rtasidagi) munosabatda bo'lganligi sababli, jinoiy va ma'muriy harakatlar, odatda, xalqaro xususiy huquqning bir qismi emas. Biroq, ayrim yurisdiksiyalarda fuqarolik yoki iqtisodiy da'volari jinoyat protsessining bir qismi bo'lishi mumkin va jinoiy sud jinoyat protsessi davomida fuqarolik yoki iqtisodiy masalalarini hal qilishga majbur bo'lishi mumkin. Bunday hollarda jinoiy sud fuqarolik yoki tijorat da'volarini hal qilish uchun xalqaro xususiy huquq normalarini qo'llashi kerak.

Tomonlar nizolarni hal qilishning turli mexanizmlariga, jumladan sud qarorlariga, intellektual mulk ma'muriy protseduralariga, arbitraj, vositachilik va yarashuv kabi muqobil nizolarni hal qilish (alternative dispute resolution ADR) protseduralariga murojaat qilishlari mumkin. Agar nizo sudda ko'rib chiqilsa va tomonlar, intellektual mulk huquqlari yoki xorijiy davlatlarda joylashgan faoliyatda ishtirok etsa, ushbu holat sudning vakolati, nizo bo'yicha qo'llaniladigan qonun va sud vakolatiga oid bahsli fikrlar, sud qarorlarini tan olish va ijro etish kabi xalqaro xususiy huquq masalalarini keltirib chiqarishi mumkin.

Intellektual mulk bo'yicha ish yuritish bilan bog'liq murakkab masalalar - masalan, intellektual mulk huquqining amal qilish doirasi, intellektual mulkka egalik qilish, intellektual mulkka oid huquqbuzarliklar kabi elementlar xalqaro xususiy huquqda ya'ni chet el elementi bilan murakkablashgan muhitda bo'lsa, xalqaro xususiy huquq intellektual mulkda nizolarni muqobil hal etish vositalarining institutsiyalashuvi, ya'ni tomonlarni ko'p yurisdiksiyalik nizolarni bir protsessda hal qilish imkonini beruvchi arbitraj yoki boshqa nizolarni muqobil hal etish mexanizmlarini tanlashga olib kelishi lozim. Bu esa yurisdiksiya yoki amaldagi qonunchilikdagi to'siqlarni minimallashtiradi.

Xalqaro xususiy huquqda intellektual mulkka xos muammolar mavjud. Bir tomondan, intellektual mulk fuqarolik huquqining nomoddiy obyekt bo'lib, intellektual mulk bugungi kunda tobora globallasadi va intellektual mulk virtual dunyoda hech qanday chegara bilmaydi.

Boshqa tomondan, intellektual mulk muhofazasi hududiydir: intellektual mulkni himoya qilish doirasi milliy yoki mintaqaviy intellektual mulk qonunlari bilan belgilanadi. Bundan tashqari, bir qator intellektual mulk huquqlari davlat ma'muriy organlarini jalb qiladigan ro'yxatga olish yoki patent kabi rasmiyatchiliklar orqali vujudga keladi. Intellektual mulkning ushbu xususiyati, uni himoya qiluvchi davlatning suvereniteti yoki davlat siyosati maydoni bilan chambarchas bog'laydi, bu intellektual mulk va mulk huquqining hududiyligini ta'kidlaydi.

Intellektual mulkning o'ziga xos hududiy tabiati globallasuv, raqamlashtirish va transchegaraviy intellektual mulk faoliyatini rag'batlantiradigan oson tarqatish vositalari bilan birgalikda huquqshunoslarning intellektual mulk bilan xalqaro xususiy huquqqa mos keladigan muammolarga tez-tez duch kelishiga olib keldi. Ko'p davlatli nizolarda yurisdiksiyalarni tanlash va yakuniy sud qarorlarini chiqarishni ta'minlash tobora qiyinlashib bormoqda va sudlar transchegaraviy faoliyatdagi bog'lovchi omillarni aniqlash uchun kurashmoqda. Onlayn harakatlar, xususan, zudlik bilan, masofaviy va global intellektual mulk obyektlaridan foydalanishga olib keladi va butun dunyo bo'ylab bir zumda intellektual mulk buzilishi ehtimolini oshiradi. Bunday buzilishni amalga oshiruvchi shaxs vositachi hisoblanadi.

Jismoniy dunyoda bu tovarlarning agenti yoki tashuvchisi bo'lishi mumkin; Internet muhitida, bu serverga egalik qiluvchi kompaniya yoki huquqbuzarlik qiluvchi materiallarga kirish huquqini beruvchi xizmat ko'rsatuvchi provayder bo'ladi. Intellektual mulk va xalqaro xususiy huquq sohasidagi huquqiy masalalarning katta qismi bunday vositachilarning huquq va majburiyatlari bilan bog'liq. Intellektual mulk bilan bog'liq nizolarda xalqaro xususiy huquqni qo'llashning mohiyati nizoda xorijiy elementlarni ajratishdir.

Chet el elementi odatda xorijiy joylashuvni o'z ichiga olgan bir yoki ikkala tomon; himoyalangan intellektual mulk huquqi; intellektual mulk huquqlarini buzuvchi faoliyat; yoki huquqbuzarlik faoliyatining ta'siri yoki zarari bo'lishi mumkin. Himoya qilinadigan intellektual mulk huquqining tabiati - xususan, u ro'yxatdan o'tish yoki patentlash (masalan, patentlar, ro'yxatdan o'tgan tovar belgilari yoki ro'yxatdan o'tgan sanoat namunalari) kabi davlat ma'muriy organlarini jalb qiladigan rasmiyatchiliklar orqali vujudga keladigan huquq bo'lishi va ommaviy foydalanish hech qanday rasmiyatchilikka (masalan, mualliflik huquqi, ro'yxatdan o'tmagan tovar belgilari yoki ro'yxatdan o'tmagan sanoat namunalari) kabi intellektual mulk obyektlarining himoyasini xalqaro xususiy huquq normalari bilan himoya qilish mumkin.

Intellektual mulk munosabatlarini tartibga soluvchi xalqaro xususiy huquq qoidalari Bu birichi navbatda xalqaro huquqdagi - Xalqaro hujjatlar.

Xalqaro xususiy huquqda transchegaraviy intellektual mulk da'volariga tegishli. Bir qancha xalqaro konvensiyalar mavjud. Xalqaro Xususiy Huquq bo'yicha Gaaga konferensiyasi (HCCH) sud bitimlarini tanlash to'g'risidagi Gaaga Konvensiyasida intellektual mulk va xalqaro xususiy huquq o'rtasidagi kesishuvni va xalqaro tijorat shartnomalarida huquqni tanlash bo'yicha Gaaga tamoyillarini ko'rib chiqdi. Garchi barcha davlatlar ushbu xalqaro xususiy huquq hujjatlarining ishtirokchisi bo'lmas-da va shuning uchun ular bilan bog'lanmasligi mumkin, ular foydali ko'rsatmalar berishi mumkin. 2005-yil 30-iyundagi Sud bitimlarini tanlash to'g'risidagi (Choice of Court Agreement HCCH Konvensiyasi) xalqaro tijorat bitimlari ishtirokchilari o'rtasida sud bitimlarini tanlash samaradorligini, shuningdek, bunday kelishuvlardan kelib chiqadigan hukmlarning ijro etilishini ta'minlashga qaratilgan. Konvensiya fuqarolik yoki tijorat ishlari bo'yicha tuzilgan sud bitimlarining eksklyuziv tanloviga nisbatan qo'llaniladi va murakkab intellektual mulk rejimini ta'minlaydi.

Xalqaro xususiy huquqda intellektual mulkka oid munosabatlarni tartibga soladigan mintaqaviy vositalar ham mavjud bo'lib, umumiy huquqiy an'anaga yoki geografik yaqinlikka ega davlatlar o'rtasida bir qator mintaqaviy hujjatlar tuzilgan. Ushbu vositalar intellektual mulkka oid munosabatlarning xalqaro xususiy huquq normalari bilan tartibga solinishini va intellektual mulkka oid munosabatlarning xalqaro xususiy huquqqa oid munosabatlar bilan tartibga solinishini ta'minlaydi.

Minsk konvensiyasi, Montevideo Konvensiyasi, Las Lenas protokoli, Ouro Pretoning profilaktika choralari to'g'risidagi protokoli, Xorijiy sud qarorlari va arbitraj qarorlarining hududdan tashqarida haqiqiyliги to'g'risidagi Amerika Davlarlararo Konvensiyasi, Arab Ligasi qarorlari bo'yicha Konvensiya, Ar-Riyod konvensiyasi kabi konvensiyalar ushbu toifaga kiradi.

Boshqa tomondan, ayrim mintaqaviy vositalar intellektual mulk nizolar uchun maxsus xalqaro xususiy huquq qoidalarini taqdim etadi. Masalan, Yevropa Ittifoqida (EI), Bryussel I a Nizomi va Rim II Nizomi xalqaro xususiy huquq va intellektual mulk huquqi kesishgan nizolarni bartaraf etishga qaratilgan maxsus qonun hisoblanadi. Bryussel I a Reglament – bu eng so'nggi Bryussel rejimi o'rnatilgan. Bu sud qarorlarini osonlashtirishga qaratilgan, sud qarorlarining erkin aylanishi va Yevropa Ittifoqi sudlari tomonidan ko'rib chiqiladigan

fuqarolik va tijorat nizolarining aksariyati uchun xalqaro yurisdiksiyaning yagona qoidalarini belgilaydi. Ayrim nizolar mutlaq yurisdiksiyaga tegishli bo'lsa-da, tomonlar boshqa tanlangan sud huquqi mamlakatini tanlashi mumkin.

Umumiy qoida ayblanuvchiga fuqaroligidan qat'i nazar, u yashash joyi bo'lgan a'zo davlatda da'vo qilinishini belgilaydi. Odil sudlovni amalga oshirishni osonlashtirish uchun Bryussel I a Nizomi III.C qismida muhokama qilingan sudlanuvchi boshqa a'zo davlat sudlarida ham da'vo qilinishi mumkin bo'lgan aniq qoidalarni belgilaydi.

Rim I Nizomi chet el elementiga ega bo'lgan fuqarolik va tijorat masalalari bo'yicha shartnoma majburiyatlariga nisbatan qo'llaniladigan qonun bilan bog'liq. tomonlarning amaldagi qonunni tanlash erkinligi Nizomning asosiy tamoyillaridan biridir. Qonunni tanlash imkoniyati bo'lmagan taqdirda, amaldagi qonun qoidalari shartnomaning muayyan turini hisobga oladi. Amaldagi qonun odatda shartnomaning —xarakterli bajarilishini amalga oshirishi shart bo'lgan tomon o'zining doimiy yashash joyiga ega bo'lgan davlat qonunidir, shartnoma boshqa davlat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan yoki uni aniqlashning iloji bo'lmagan hollar bundan mustasno.

Rim II Nizomi chet el elementiga ega bo'lgan fuqarolik va tijorat masalalari bo'yicha shartnomadan tashqari majburiyatlarga nisbatan qo'llaniladigan qonun bilan bog'liq.

Intellektual mulk shartnomalarida xalqaro xususiy huquq qoidalari

Xalqaro intellektual mulk tizimi bir nechta yondashuvlarni birlashtirib, chegaralar bo'ylab intellektual mulk himoyasini osonlashtirishga qaratilgan. Bular, jumladan, intellektual mulk huquqlarining hududiy xususiyatini tasdiqlash, minimal standartlarni belgilash orqali milliy intellektual mulk qonunlarini uyg'unlashtirish va milliy yoki xorijiy bo'lishidan qat'i nazar, intellektual mulk egalariga teng huquq berishdir. Intellektual mulk huquqlarining hududiylik xalqaro intellektual mulk shartnomalarida mustaqillik prinsipi orqali ta'kidlangan.

Adabiy va san'at asarlarini himoya qilish to'g'risidagi Bern konvensiyasi mualliflik huquqining boshqa davlatlarda, shu jumladan, davlatda bir xil asarga nisbatan mualliflik huquqi himoyasi mavjudligidan farqli ravishda, foydalanish va amalga oshirish nuqtai nazaridan teng darajada belgilab beradigan Konvensiyadir. Bir qator xalqaro intellektual mulk shartnomalari asosiy minimal standartlarni joriy qiladi va milliy intellektual mulk qonunlari o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish orqali mohiyatan muvofiqlashtirishga erishadi. Bularga Butunjahon Intellektual MulK Tashkiloti tomonidan boshqariladigan intellektual mulkni himoya qilish shartnomalarini, shuningdek, Intellektual MulK Huquqlarining Savdo bilan Bog'liq Jihatlar bo'yicha Jahon Savdo Tashkiloti bitimi (TRIPS bitimi) kiradi. Bundan tashqari, Butunjahon Intellektual MulK Tashkilotining Internetdagi belgilar va boshqa sanoat mulki huquqlarini himoya qilish bo'yicha qo'shma tavsiyanomasi (Qo'shma tavsiyanoma; 2001) intellektual mulk qonunchiligining izchil rivojlanishiga ko'maklashishga qaratilgan hujjatda intellektual mulk to'g'risidagi milliy qonunchilik qanday bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Ushbu Qo'shma tavsiyanomada Internet va hududiy milliy qonunlar o'rtasida bog'lanishni ta'minlovchi transchegaraviy aktlarga murojaat qilish, shu bilan birga qo'llaniladigan huquq masalalarini tanlashni istisno qilgan holda, faoliyat amalga

oshiriladigan davlat qonunchiligiga bog'lash zaruratida xalqaro xususiy huquq qonunlaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Milliy rejim tamoyili xalqaro intellektual mulk shartnomalarida (Parij konvensiyasining 2-moddasi 1-bandi, Bern konvensiyasining 5-moddasi 1-bandi va TRIPS bitimining 3-moddasi) mustahkamlangan va chet el fuqarolarini ham xuddi shunday rejimdan foydalanishga chaqiradi. Ushbu tamoyil mahalliy fuqarolarga tegishli bo'lgan huquq va erkinliklarning xorijiy fuqarolarga nisbatan ham intellektual mulk qonunlarining yagona, kamsitmasdan qo'llanilishini nazarda tutadi. Misol uchun, agar senegallik muallifning Lissabonda birinchi marta nashr etilgan asariga mualliflik huquqi Fransiyada buzilgan bo'lsa, muallifga Fransiyada xuddi asar fransuz muallifi tomonidan yaratilgan va nashr etilgandek munosabatda bo'lishi kerak. Fransiyada, milliy tamoyil ko'pincha ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama erkin savdo shartnomalariga kiritilgan bo'lib, xalqaro xususiy huquq doirasida intellektual mulk huquqida ham milliy rejim tamoyili qo'llaniladi. Xalqaro intellektual mulk shartnomalari turli yurisdiksiyalardagi chet el elementlar bilan murakkablashgan munosabatlarni ko'rib chiqadi va chet el elementi bilan murakkablashgan muammolarni qanday hal qilish kerakligi haqida ko'rsatmalar beradi. Yurisdiksiya, amaldagi qonunchilik va xorijiy sud qarorlarini tan olish va ijro etish masalalarini aniq ko'rib chiqadigan qoidalar kamdan-kam uchraydi. Ushbu muammolar asosan, milliy muomala tamoyili, kamsitmaslikdan tashqari, qonunlar ziddiyatini e'lon qilish sifatida talqin qilinishi mumkin.

Biroq, bu talqin ham universal emas. Xuddi shunday, Bern konvensiyasining 5(2)-moddasida ham munozaralar mavjud bo'lib, unda —muallifga o'z huquqlarini himoya qilish uchun taqdim etiladigan himoya ko'lamini, shuningdek uni qoplash vositalari faqat muallif tomonidan tanlangan himoya talab etilgan mamlakat qonunchiligi bilan tartibga solinadi degan norma uchraydi. Ammo amalda himoya talab qilinayotgan mamlakat qonunchiligi bilan ham nizoli ya'ni kollizion nizo vujudga kelishi mumkin. Bunday kollizion nizo - lex loci protectis doktrinasida bartaraf etiladi. Ya'ni xalqaro xususiy huquqda lex loci protectis-ya'ni himoya talab etilayotgan joy qonunini qo'llashdir.

Xuddi shunday qoidalar ijrochilarni, fonogrammalarni ishlab chiqaruvchilarni va radioeshittirish tashkilotlarini himoya qilish to'g'risidagi Rim konvensiyasida (7-modda) va Audiovizual ijrolar bo'yicha Pekin shartnomasida (5-modda) mavjud. Bern konvensiyasi, shuningdek, kinematografik asarlarga mualliflik huquqiga egalik huquqini ko'rib chiqadi va amaldagi qonunni —himoya talab qilinadigan mamlakat qonuni sifatida belgilaydi (14bis-modda). Ammo mualliflik huquqining buzilish holatlari internet tarmog'ida amalga oshirilsa bir qator o'ziga xos qiyinchiliklarni tug'diradi va —himoya talab qilinadigan mamlakat tushunchasi ham amalda alohida ma'noga ega bo'lishini qiyinlashtiradi. Ya'ni himoya talab etiladigan mamlakat qonunini amalda aniqlab olish katta qiyinchilik tug'diradi. Yevropa Ittifoqining —Sun'iy yo'ldoshli eshittirish va kabelni qayta uzatish bo'yicha direktivasi bu ko'p hududiy aloqa kelib chiqadigan mamlakat sifatida —himoya talab qilinadigan mamlakatni tavsiflaydi va mualliflik huquqi egalarining huquqlari signal sun'iy yo'ldoshga uzatilgan holatlarda faqat Yevropa Ittifoqiga a'zo davlat qonuni bilan belgilanishini belgilaydi.

Yuqoridagi xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda xalqaro xususiy huquq intellektual mulk munosabatlarida bugungi kunda bir qator tendensiyalar kuzatilmoqda.

Jumladan, intellektual mulk munosabatlarida chet el elementi bilan murakkablashgan munosabatlarni tartibga solish tizimini yaratish maqsadida, shuningdek, intellektual mulkning xalqaro himoyasi va rivojlanishini ta'minlash maqsadida mamlakatlar tobora xalqaro shartnomalarga a'zo bo'lish jarayonlarini takomillashtirish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Bundan tashqari, keyingi tendensiya mamlakatlar mintaqaviy shartnomalar, va mintaqaviy tashkilotlarga a'zo bo'lish jarayoni bugungi kunda ham davom etmoqda.